

charakteryzujących pierwiastek – n_r , Q_r , I_r , liczby e_v oraz liczby rdzeni n , tworzących drobinę jednopierwiastkową.

1.4. Klasyfikacja drobin jednopierwiastkowych

Podstawę klasyfikacji drobin jednopierwiastkowych stanowi układ okresowy rdzeni atomowych wynikający z trójparametrowego opisu rdzeni, uwzględniającego ładunek Q_r , liczbę powłok n_r oraz liczbę podpowłok walencyjnych I_r . Obok tych trzech liczb, drobinę jednopierwiastkową charakteryzuje liczba tworzących je rdzeni oraz liczba elektronów walencyjnych e_v w otoczeniu poszczególnych rdzeni.

Najprostsze drobinę jednopierwiastkowe, jakimi są drobinę jedno-rdzeniowe, zostają więc opisane jednoznacznie czterema liczbami: Q_r , n_r , I_r i e_v . Jeżeli pierwsze trzy liczby zastąpimy symbolem pierwiastka chemicznego, dochodzimy do jednoparametrowego opisu jego drobin jednordzeniowych za pomocą liczby e_v (umieszczanej jako indeks dolny przed symbolem pierwiastka). Na przykład drobinę argonu, tlenu, cyny i manganu zapisujemy następująco:

Te najprymitywniejsze drobinę, tworzone przez wszystkie pierwiastki, mogą być uporządkowane bezpośrednio w układzie okresowym już przy rozwinięciu każdego jego pola Q_r , n_r i $I_r = \text{const}$ o liczbę e_v . Na rysunku 9a,b,c zestawiono trwałe drobinę jednordzeniowe jakie tworzą pierwiastki poszczególnych bloków.

Klasyfikacja komplikuje się przy przejściu od jedno- do wielordzeniowych układów jednopierwiastkowych, właściwych dla niektórych tylko pierwiastków.

W stanach skondensowanych (stałym i ciekłym), jednopierwiastkowe drobinę wielordzeniowe są tworzone jedynie przez pierwiastki bloku *sp* o ładunku rdzeni mniejszym od ośmiu i znaczniejszej elektro-ujemności, wyrażającej się brakiem zdolności do tworzenia typowych faz metalicznych. Zatem obszar istnienia jednopierwiastkowych drobin wielordzeniowych zawęża się tu do silniej elektroujemnych piętnastu pierwiastków bloku *sp*, leżących między linią Be–Po a Ne–Rn układu okresowego.

Szczególnym przypadkiem jest tworzenie drobin dwurdzeniowych z dwuelektronowym wiązaniem σ_b , powstałym z jedynych w układzie elektronów walencyjnych mimo nikłej elektroujemności wchodzących w ich skład pierwiastków. Należą do nich, występujące w fazie gazowej, elektroobojętne drobiny Li_2^0 , Na_2^0 , K_2^0 , Rb_2^0 , Cs_2^0 , zanikające z chwilą powstania, w niższych temperaturach, ciekłej lub stałej fazy metalicznej, oraz obdarzone ładunkiem, dwurdzeniowe kationy Zn_2^{2+} , Cd_2^{2+} , Hg_2^{2+} , istniejące w układach soli.

Pierwiastki bloków *dsp* i *fdsp* nie tworzą wielordzeniowych, izolowanych drobin jednopierwiastkowych w fazach skondensowanych. Wielordzeniowe układy homopierwiastkowe pojawiają się natomiast w fazach gazowych (Co_2 , Ni_2) oraz jako centra koordynacji stabilizowane układem różnych ligandów (Co_2^0 , Ru_3^0 , Ir_6^0 itp.).

Analiza wielordzeniowych struktur jednopierwiastkowych w bloku *sp* wskazuje na zależność między stopniem komplikacji struktury a deficytem elektronów w stosunku do pełnego otoczenia elektronowe-

a)

($l_i = \text{const} = 2, sp$)

Q_i	1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
$n_i = 1$	3 Li	4 Be	5 B	6 C	7 N	8 O	9 F	10 Ne
e_v	Li^+ 0	Be^{2+} 0	—	C^{4-} 8	N^{3-} 8	O^{2-} 8	F^- 8	Ne^0 8
$n_i = 2$	11 Na	12 Mg	13 Al	14 Si	15 P	16 S	17 Cl	18 Ar
e_v	Na^+ 0	Mg^{2+} 0	Al^{3+} 0	Si^{4-} 8	P^{3-} 8	S^{2-} 8	Cl^- 8	Ar^0 8
$n_i = 3$		30 Zn	31 Ga	32 Ge	33 As	34 Se	35 Br	36 Kr
e_v		Zn^{2+} 0	Ga^{3+} 0	Ge^{2+} Ge^{4-} 2, 8	As^{3-} 8	Se^{2-} 8	Br^- 8	Kr^0 8
$n_i = 4$		48 Cd	49 In	50 Sn	51 Sb	52 Te	53 I	54 Xe
e_v		Cd^{2+} 0	In^{3+} In^{1+} 0 2	Sn^{2+} Sn^{4-} 2, 8	Sb^{3+} Sb^{3-} 2, 8	Te^{2-} 8	I^- 8	Xe^0 8
$n_i = 5$		80 Hg	81 Tl	82 Pb	83 Bi	84 Po	85 At	86 Rn
e_v		Hg^{2+} 0	Tl^{3+} , Tl^+ 0, 2	Pb^{4+} Pb^{2+} 0, 2	Bi^{3+} 2	Po^{2-} 8	At^+ At^- 6 8	Rn^0 8
$n_i = 6$		112 Uub	113	114	115	116	117	118
e_i								

Rys. 9. Drobiny jednordzeniowe pierwiastków w układzie okresowym rozwiniętym przez liczbę e_v ; a) pierwiastki bloku *sp*

b)

$(l_t = \text{const} = 3, d_{sp})$											
Q_r	1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+	9+	10+	11+
$n_t = 3$	19 K	20 Ca	21 Sc	22 Ti	23 V	24 Cr	25 Mn	26 Fe	27 Co	28 Ni	29 Cu
e_v	K^+ 0	Ca^{2+} 0	Sc^{3+} 0	Ti^{3+} 1 Ti^{2+} 2	V^{3+} 2 V^{2+} 3	Cr^{3+} 3 Cr^{2+} 4	Mn^{3+} 4 Mn^{2+} 5	Fe^{3+} 5 Fe^{2+} 6	Co^{3+} 6 Co^{2+} 7	Ni^{2+} 8	Cu^{2+} 9 Cu^+ 10
$n_t = 4$	37 Rb	38 Sr	39 Y	40 Zr	41 Nb	42 Mo	43 Tc	44 Ru	45 Rh	46 Pd	47 Ag
e_v	Rb^+ 0	Sr^{2+} 0	Y^{3+} 0	Zr^{4+} 0					Rh^{3+} 6	Pd^{2+} 8	Ag^+ 10
$n_t = 5$			71 Lu	72 Hf	73 Ta	74 W	75 Re	76 Os	77 Ir	78 Pt	79 Au
e_v			Lu^{3+} 0	Hf^{4+} 0					Ir^{3+} 6	Pt^{2+} 8	
$n_t = 6$			103 Lr	104 Unq	105 Unp	106 Unh	107 Uns	108 Uno	109 Une	110 Unu	111 Uuu
e_v			Lr^{3+} 0								

Rys. 9. Drobinę jednorodzeniowe pierwiastków w układzie okresowym rozwinętych przez liczbę e_v ; b) pierwiastki bloku d_{sp}

c)								
$(l_r = \text{const} = 4, fdsp)$								
Q_r	1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
$n_r = 5$	55 Cs Cs ⁺	56 Ba Ba ⁺	57 La La ³⁺	58 Ce Ce ⁴⁺ Ce ³⁺	59 Pr Pr ³⁺	60 Nd Nd ³⁺	61 Pm Pm ³⁺	62 Sm Sm ³⁺
e_v	0	0	0	0 1	2	3	4	5
$n_r = 6$	87 Fr Fr ⁺	88 Ra Ra ²⁺	89 Ac Ac ³⁺	90 Th Th ³⁺	91 Pa	92 U U ³⁺	93 Np Np ³⁺	94 Pu Pu ³⁺
e_v	0	0	0	0		3	4	5

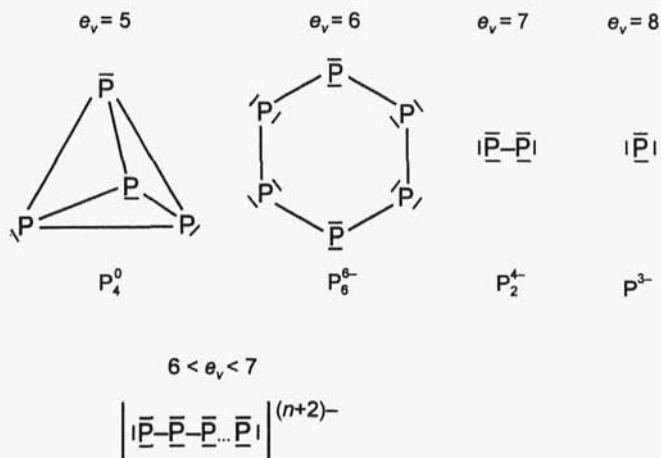

$(l_r = \text{const} = 4, fdsp)$								
Q_r	9+	10+	11+	12+	13+	14+	15+	16+
$n_r = 5$	63 Eu Eu ²⁺ Eu ³⁺	64 Gd Gd ³⁺	65 Tb Tb ³⁺	66 Dy Dy ³⁺	67 Ho Ho ³⁺	69 Er Er ³⁺	69 Tm Tm ³⁺	70 Yb Yb ³⁺ Yb ²⁺
e_v	7 6	7	8	9	10	11	12	13 14
$n_r = 6$	95 Am Am ³⁺ Am ²⁺	96 Cm Cm ³⁺	97 Bk Bk ³⁺	98 Cf Cf ³⁺	99 Es Es ³⁺	100 Fm Fm ³⁺	101 Md Md ³⁺ Md ²⁺	102 No No ³⁺ No ²⁺
e_v	6 7	7	8	9	10	11	12 13	13 14

Rys. 9. Drobinę jednordzeniowe pierwiastków w układzie okresowym rozwiniętym przez liczbę e_v ; c) pierwiastki bloku $fdsp$

go izolowanego rdzenia (z reguły 8 elektronów). I tak np. fosfor, w zależności od liczby elektronów walencyjnych przypadających formalnie na jeden rdzeń atomowy drobinę e_v (przy ograniczeniu e_v do liczb całkowitych), tworzy przy $e_v = 8$ *drobinę punktową* P^{3-} , przy $e_v = 7$ natomiast *drobinę jednowymiarową* P_2^{3-} . Przy zwiększonym deficycie o $e_v = 6$, powstają *dwuwymiarowe drobinę pierścieniowe* P_6^{6-} , a dalej przy $e_v = 5$, *tetraedryczne drobinę trójwymiarowe* P_4^0 (rys. 10).

Średnia wartość liczb e_v może być również liczbą ułamkową, np. w obszarze $6 < e_v < 7$. Prostym przykładem są tu łańcuchowe aniony fosforkowe zbudowane z fragmentów sześcieelektronowych $|\overline{P}|^-$ oraz anionu o pełnym otoczeniu elektronowym $|\overline{P}|^{3-}$, zamykającego łańcuch $(P_n)^{(n+2)-}$. Dla drobinę zawierającej n rdzeni fosforu liczba e_v przybiera wartości $(6n + 2)/n$: dla $n = 2$ $e_v = 7$, dla $n = 3$ $e_v = 6,66(6)$, dla $n = 4$ $e_v = 6,5$, a dla $n = 5$ $e_v = 6,4$ itd. Gdy n wzrasta, wówczas wartość e_v zbliża się do 6. Również i w tym przypadku, komplikacji struktury – wyrażającej się wzrostem długości łańcucha – towarzyszy wzrost deficytu elektronowego (zmniejszenie się wartości e_v).

Rys. 10. Zmiana struktury jednopierwiastkowych drobin fosforu wraz ze wzrostem deficytu elektronów walencyjnych

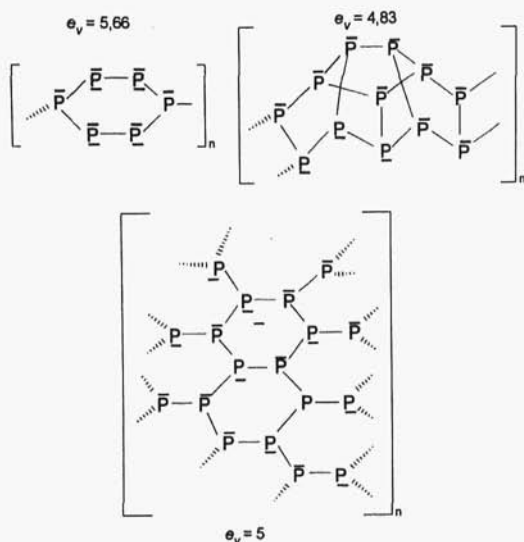
Obok tego, stosunkowo prostego ciągu komplikacji struktur pojawiają się, przy dalszym deficycie elektronów, bardziej złożone struktury w postaci łańcuchów połączonych we wstęgi, które mogą tworzyć warstwy ($6 < e_v \leq 5$), czy też dla $e_v \leq 5$ struktury przestrzenne (rys. 11).

Zasadniczym parametrem klasyfikacji wielordzeniowych drobin jednopierwiastkowych będzie wielkość ujmująca deficyt elektronowy drobin w stosunku do pełnego (z reguły ośmioelektronowego) otoczenia tworzących je rdzeni pierwiastków bloku *sp*.

Deficyt elektronowy drobin wielordzeniowej można wyrazić w różny sposób:

– Jako liczbę elektronów walencyjnych brakujących do pełnego otoczenia elektronowego, tj. do przejścia do jednordzeniowych drobin o $e_v = 8$. Jeżeli przez Σe_v oznaczmy liczbę elektronów walencyjnych w drobinie, a przez n liczbę tworzących je rdzeni, to deficyt elektronowy D_e wyrazi zależność: $D_e = n \cdot 8 - \Sigma e_v$, którą określa zawsze liczba całkowita.

– Jako średnią wartość $\bar{e}_v$ przypadającą na jeden rdzeń drobin złożonej: $\bar{e}_v = \Sigma e_v / n$, przybierającą obok całkowitych, najczęściej wartości ułamkowe.

Rys. 11. Złożone jednopierwiastkowe struktury fosforu występujące przy mniejszych od sześciu wartościach liczby e_v

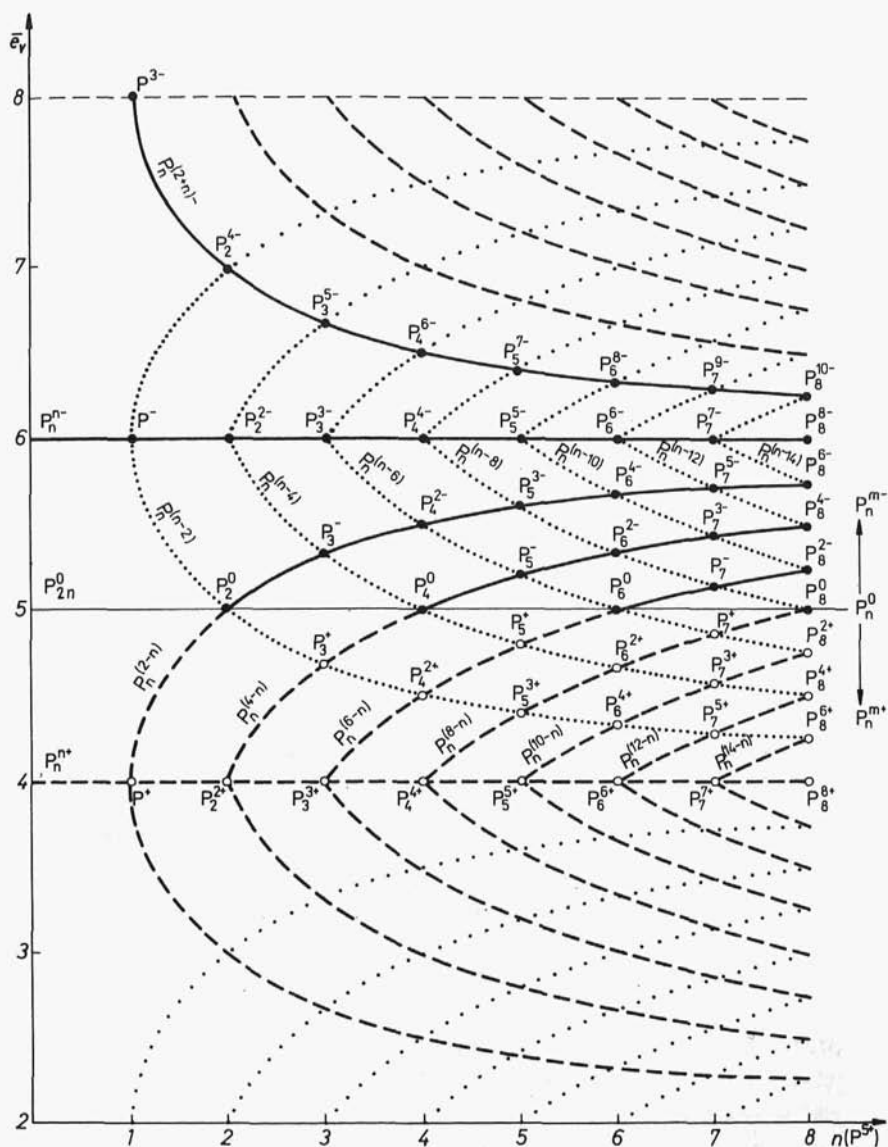
– Liczbami poszczególnych jednordzeniowych fragmentów drobi-
 ny złożonej o różnym deficycie elektronowym,
 np. $(x_4\text{P}^+ \cdot y_6\text{P}^- \cdot z_8\text{P}^{3-})$.

Stąd wywodzą się układy klasyfikacyjne jednopierwiastkowych
 drobin złożonych zdefiniowane liczbą rdzeni tworzących drobinę
 n i deficytem elektronów walencyjnych układu wyrażonym jako $\bar{e}_v$
 lub D_e (rys. 12 i 13).

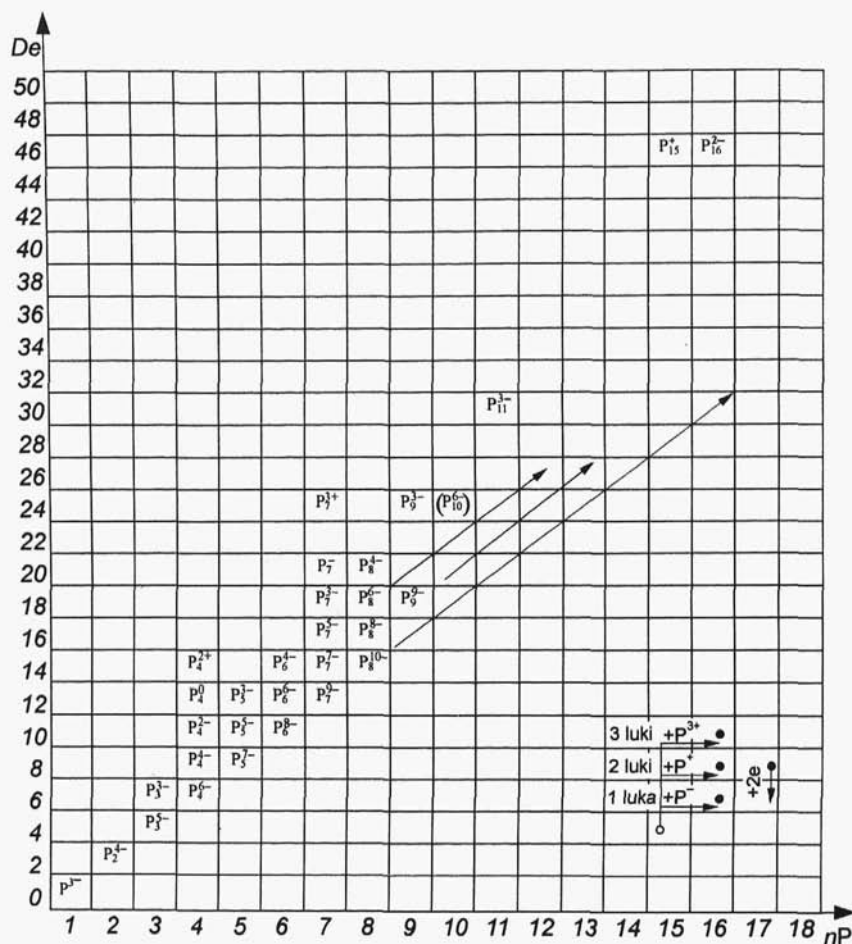
Trzeci układ klasyfikacyjny oparto na liczbach poszczególnych deficy-
 towych fragmentów jednordzeniowych, tworzących złożoną struk-
 turę – rys. 14.

Gdy liczby opisujące drobinę są tylko liczbami całkowitymi, klasyfi-
 kację można ująć w postaci tablicy (rys. 13 i 14). Natomiast drobi-
 ny opisywane liczbami ułamkowymi są odwzorowane w klasyfika-
 cji w postaci punktów (rys. 12).

Spośród liczb stanowiących opis klasyfikacyjny drobin jednopierwiast-
 kowych, jedynie liczby wyrażające otoczenie walencyjne rdzeni drobin
 prostych oraz liczby ujmujące deficyt elektronowy drobin złożonych
 są związane z ich elementarnymi przekształceniami. Różnorodność

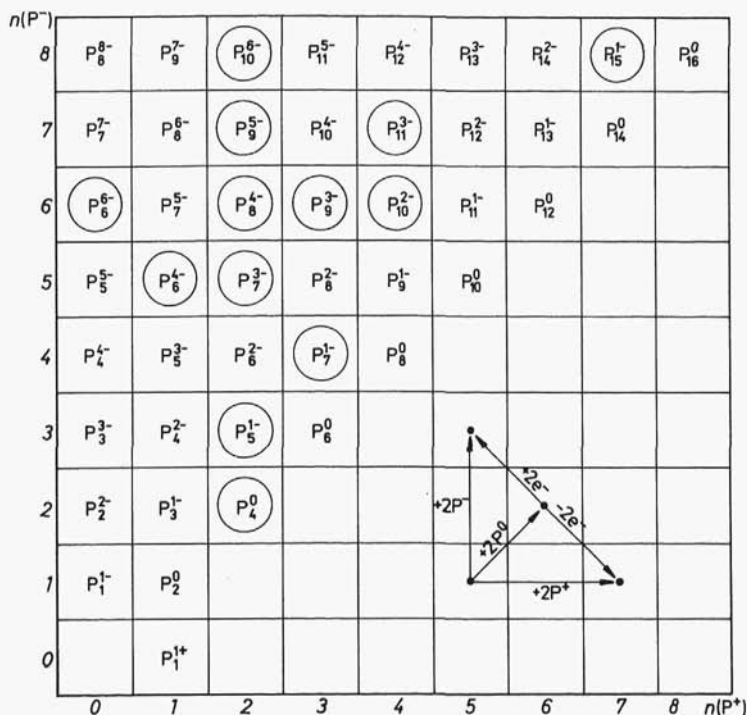
Rys. 12. Klasyfikacja złożonych drobin fosforu w układzie e_v - n ze wskazaniem szeregów homologicznych

Rys. 13. Klasyfikacja złożonych drobin fosforu w układzie $Dq-nP$

przemian drobin jednordzeniowych, w stosunku do przemian objętych jednolitą definicją kwasów, zasad, utleniaczy i reduktorów, jest w zakresie donorowym ograniczona jedynie do aktów elektro-
nowych – drobin z elektronami walencyjnymi mogą pełnić w reakcjach funkcje reduktorów (*red*), a w szczególnych przypadkach reduktorów sprzężonych (*redac*). Natomiast właściwości akceptorowe są w pełni wykazywane zarówno w odniesieniu do elektronów (*ox*), jak i do ligandów anionowych (*ac*) oraz do kationów wodoro-

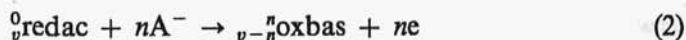

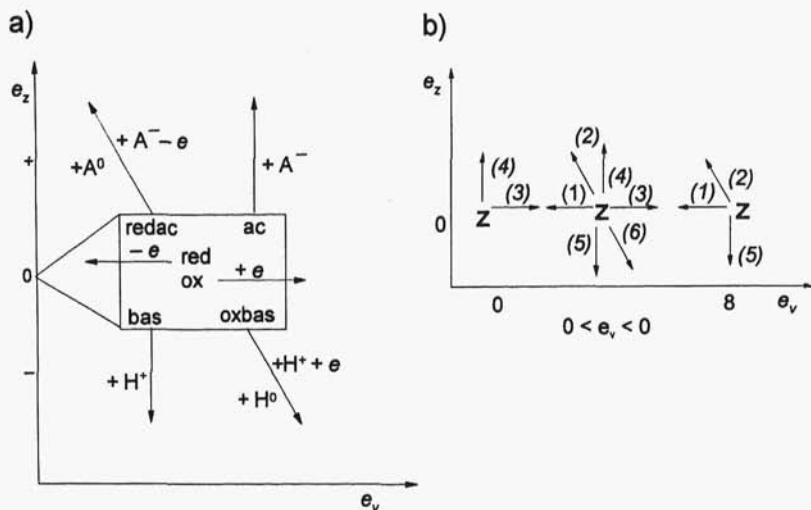

Rys. 14. Klasyfikacja złożonych drobin fosforu w układzie $n(P^-)$ - $n(P^+)$, drobinę otrzymane wyróżniono kółkami

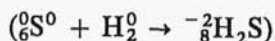
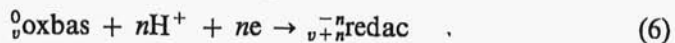
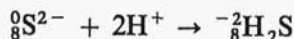
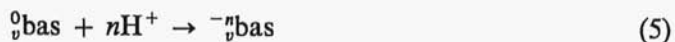
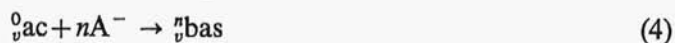
wych (*bas*). Jedynie w zakresie procesów sprzężonych *oxbas* wystąpi ograniczenie do reakcji z udziałem elektronów i kationów wodorowych, tj. reakcji wiązania wolnego wodoru H^0 .

Przekształcenia drobin jednordzeniowych ujmują akty połówkowe (rys. 15)

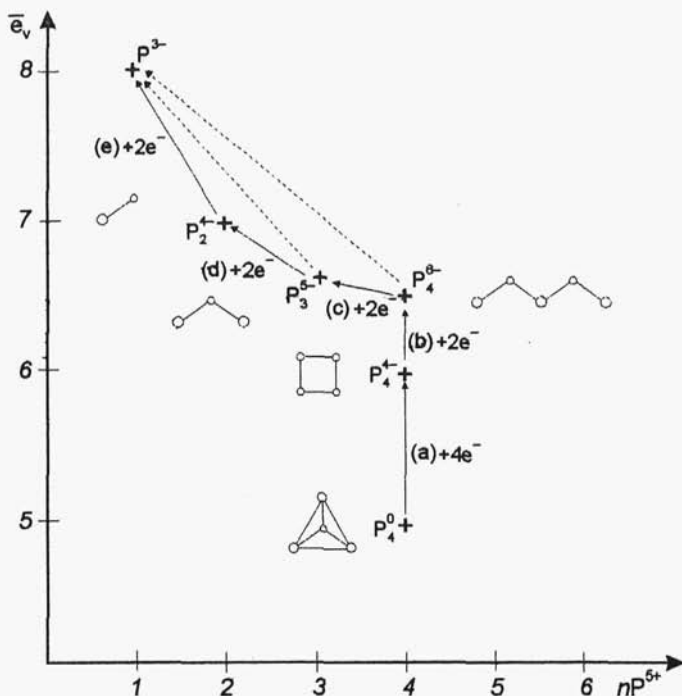

Rys. 15. Przekształcenia elementarne drobin jednordzeniowych w klasyfikacji morfologicznej: a) reaktywność ogólna drobin, b) ograniczenie reaktywności wynikające z e_v drobin

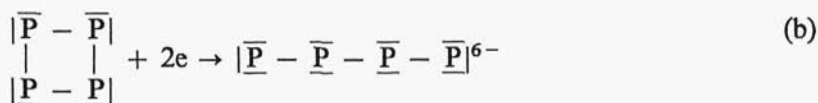
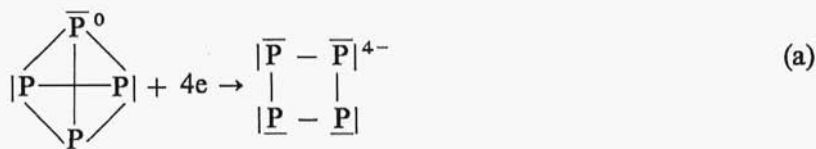
Partnerami do realizacji tych przekształceń drobin jednordzeniowych mogą być odpowiednie reagenty o funkcjach przeciwnych, również i wielopierwiastkowe.

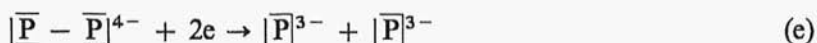
Szczególną reaktywnością odznaczają się jednopierwiastkowe drobiny wielordzeniowe. Wiązanie przez nie elektronów walencyjnych zmniejsza deficyt elektronowy i upraszcza strukturę przez otwarcie

Rys. 16. Reakcje w klasyfikacji wielordzeniowych drobin fosforu

struktury klatkowej do pierścienia i dalej do struktury łańcuchowej. Dalsza elektronizacja powoduje skracanie łańcucha z wydzieleniem pełnego koordynatu, jak np.:

Procesy te ukazano w klasyfikacji jednopierwiastkowych drobin wielordzeniowych fosforu na rys. 16.

W odwrotnym kierunku – komplikacji struktury – przebiegają procesy prowadzące w wyniku deelektronizacji układu od pełnego koordynatu, poprzez drobinę łańcuchowe do pierścieniowych, a dalej do klatkowych.